

V. Évfolyam 1. szám - 2010. március

Mátyás Mihály

matyas.mihaly@zmne.hu

GONDOLATOK AZ UNIÓS FIZETŐESZKÖZ, AZ EURÓ BEVEZETÉSÉNEK MAGYARORSZÁGI LEHETŐSÉGÉRŐL NAPJAINKBAN

Absztrakt

A publikáció elsődleges célja közgazdasági és társadalmi szempontból bemutatni az Uniós fizetőeszköz, az euró bevezetésének lehetőségét Magyarországon. Szemléltetni kívánom, hogy az euró bevezetése számos lehetőséget és változást jelent a gazdasági életben, a társadalom számára és a nemzetközi kapcsolatok terén. Az euró bevezetése azonban csak szigorú követelmények teljesítése esetén valósulhat meg. Egyrészt gazdaságpolitikai feltételeket – az ún. maastrichti kritériumokat – kell teljesítenie, jogrendszerünket összhangba kell hozni a Gazdasági és Monetáris Unióban érvényesülő szabályokkal, másrészt hazánknak fel kell készülni a pénzcseréből adódó számos gyakorlati jellegű kihívásokra. A közös pénz egyrészt technikai feladatok megoldását, másrészt stratégiai kihívások leküzdését jelenti, az elkövetkező időszakban.

The primary aim of the publication is to introduce the opportunity of the introduction union euro currency in Hungary from an economic and social viewpoint. I wish to exemplify that the introduction of the euro means many opportunities and a change in the economic life, for the society and on the space of the international contacts. The introduction of the euro may come true in case of the fulfillments of severe requirements only. The country has to accomplish economic-political conditions - so-called Maastricht criteria -, which are necessary to bring our legal system into harmony the economic and monetary union rules, our homeland has to prepare itself for the many challenges with a practical character following from the money exchange. We have to solve many technical tasks and strategic challenges during the forthcoming period of time on the way to the new money.

Kulcsszavak: Európai Unió, euró, közös pénz ~ European Union, Euro, common currency

NEMZETKÖZI ÁTTEKINTÉS

Az elmúlt évtizedek nemzetközi pénzügyeinek átgondolása során, gyakran eszünkbe juthat, hogy Magyarország az Európai Unió tagsággal vállalta - a szükséges feltételek létrejöttét követően -, hogy bevezeti a Gazdasági és Monetáris Unió közös pénzét az eurót.

Kérdés, hogy a magyar pénzügyek irányítói elgondolkodtak-e azon, hogy az euró bevezetése számos lehetőséget és változást jelent a gazdasági életben, a nemzetközi kapcsolatok terén és a társadalmi gazdasági környezetben.

Korunk globális világgazdaságának, világgazdasági válságának, vagy akár kisebb válságainak, csakúgy, mint az egyes nemzetgazdaságok fejlődéstörténetének egyik legfontosabb mozgatója a pénzteremtés. A mikro- és makrogazdasági környezet feltételrendszerében a modern pénz kulcsszerepet tölt be.

Nem véletlen tehát az a törekvés, hogy a magyar pénzügyeket európai intézményes rendszerbe szeretné terelni a politikai pártoktól függetlenül a mindenkori magyar kormányzat. Ugyanakkor az egységes nemzetközi pénzügyi rendszerhez tartozás előfeltételei között olyan problémákkal találkozunk, amelyet a magyar nemzetgazdaság a mai napig nem teljesített.

Az euró bevezetésének előfeltételei között egyre több olyan problémával találkozunk, amely a köznapi ember számára nem mindig követhető. Például a nemzetközi tartalékeszközök rendszere, a valutaárfolyamok, a fizetési mérlegek, vagy azok egyenlegeinek időleges kiegyensúlyozására kialakított hitelkonstrukciók, valamint ezen hitelek forrását részben biztosító közös nemzetközi pénzalap, illetve annak megteremtése is az említett előfeltételek közé sorolható.

A ma realitása, hogy a köznapi ismeretekkel rendelkező polgárok körében is elfogadott az a tény, hogy a megújuló európai monetáris rendszer felé vezető út számos kitérőt, jó néhány állomást jelenthet még Magyarország számára.

Ezek egyike lehet a különböző valutáris övezetek megteremtése. A gazdasági és pénztörténeti szakirodalom ezen zónák működését gyakorlatként ismeri.

A közelmúlt világgazdasági korszakváltás folyamatában az Európai Unió 2000. január 1-én vezette be közös valutáját, az eurót. Az Európai Unió szakértői, pénzügyi szakemberei éveken keresztül dolgoztak az euró bevezetésén és árfolyamának megállapításán. Az alapárfolyam az euró - dollár árfolyam lett, amelyhez alkalmazkodott a többi valuta. A számítások alapján 1 euró = 1,19 USA \$. Ezzel szemben a piaci reális 1, 2659 (-1,35 %) ami kb. 30-35%-os eltérést mutat a kiszámított árfolyamhoz képest. [1]

Európa problémája az euró túlértékelése, ami az európai rátát illetően is irreális gazdasági prognózishoz vezetett. Az EU gazdasági fejlődését évi 2,1 % körüli GDP növekedésre tervezték, 2008/IV. negyedévben a GNP változása azonban -1,7%-os volt.

Az EU meghatározó nemzetgazdasága - a német Sentix gazdaságkutató intézet adatai szerint - Németország i negatív gazdasági növekedést produkált az elmúlt években. 2010 első két hónapját az újraegyesítés óta a legrosszabb eredménnyel zárta a német gazdaság. A GNP 2,3%-al zsugorodott a tavalyihoz képest, amire eddig nem volt példa. Az év elején 8 %-ot csökkent az export, 4 %-ot az import és 5 %-ot estek az állóeszköz beruházások. A német exportban nagy súllyal szereplő autógyártás érzi meg a legjobban a válságot: 2010 januárjában 25%-al zuhantak a Volkswagen és 34%-al a BMW eladásai. Európa harmadik legnagyobb teherautó gyártója a MAN AG 61 ezer embert bocsátott el az elmúlt évben. Az autógyártás tekintetében a jövőbeni folyamatok alakulása, a politikai kockázat miatt bizonytalan – állapította meg a Moody' hitelminősítő ország értékelésében.

A német gazdaság egyre mélyebbre süllyedt a recesszióba, amely Magyarország számára különös jelentőséggel bír. Makrogazdasági környezetünk tekintetében bizonytalanság tapasztalható Ukrajnában, Lettországon és Görögországon. A túlhaladást az euró zónában a negatív hangulatváltás késlelteti.

A másik témakör, amellyel a hazai euró bevezetése kapcsán feltétlen foglalkozni kell, az az, hogy hogyan fogalmazható meg a globalizáció, s ennek milyen gyakorlati hatásai vannak Magyarországra, illetve az új pénzügyi lehetőségekre, az „euró” fejlesztésére [2]

A globalizáció pénzügyi elméleti alapjait az USA gazdasága kényszerítette ki a XXI. századra vonatkozóan fejlődésének elősegítése érdekében. Ennek megfelelően, a kereskedelmet akadályozó korlátokat és az áruk, szolgáltatások, munkaerő szabad áramlása után a tőke szabad mozgását is biztosítani kell. Mindezt oly módon hogy a politikai szembeállításokat is alá kell rendelni e cél érdekében. Így felvették Kinát és Taiwan-t a WTO-ba (World Trade Organisation), a két Korea között gazdasági együttműködés alakult ki, a közkeleti régió normalizálódik, valamint az USA viszonya Vietnammal, Kubával és Oroszországgal is rendeződni látszik.

Ennek az elméletnek gyakorlati előfeltétele volt, hogy a tőke szabad áramlása ugyanolyan komparatív előnyöket hozhat a megtakarítások felhasználásában, a tőkealapok beruházásra való igénybevételére, valamint a tőkeelosztás (allocation) hatékonyabb felhasználása terén is.

A tőkeszámlák liberalizációja, az új pénzügyi eszközök kifejlesztése (Financial instrument), úgynevezett derivatívák, új digitális technológia megjelenése elképesztő méretű tőkepiacot hozott létre.

A napi devizaműveletek összege napjainkban meghaladja a világ összes országának deviza tartalékát, és sokszorosát teszi ki a napi áruforgalomnak. A pénz önálló életre terelődött és kialakult egy túlzottan optimista közhangulat, amely bízott a gazdasági fellendülés fennmaradásában. Ezért okozott igazi megdöbbenést, valóságos sokkot az amerikai válság kirobbanása és annak továbbgyűrűzése 2008-ban.

A válság okai elsősorban abban kereshetők, hogy egyrészt a bankok, a különböző pénzügyi intézmények, élve a szabad tőkemozgás adta lehetőségekkel, korlátlanul vettek fel rövidlejáratú betéteket (hot money, azaz forró pénzek) és ezeket hosszúlejáratúra, beruházások finanszírozására használták fel. Másrészt külföldi pénznemben (\$, JEN, EUR, CHF) vették fel a hiteleket, amit hazai valutában adtak tovább és ezzel megfelelő biztosítékok nélkül kétszeres fedezetlenséget okoztak.

A lejárat és a valutabeli fedezetlenség, (maturity and currency mismatches) a rövidlejáratú betétek tömeges visszavonása esetén likviditási nehézségeket, a nemzeti valuták árfolyamesése miatt pedig tőkevesztéseket okoznak, és pénzügyi válságba sodorják az egymással kapcsolatban lévő országokat.

A helyzetet tovább súlyosbította a japán recesszió, Anglia stagflációja, Oroszország pénzügyi összeomlása, Argentína, Törökország, India stb. pénzügyi nehézségei.

A globalizáció korlátlan előnyeinek a hirdetői ezért felelősek a mai világgazdasági válságért. A globalizáció alaptétele, alaptézise hibás s felelős azért, hogy a politikai, gazdasági vezetők (gazdasági elemzők) ennek az elméletnek az alapján sorozatosan (évtizedeken át) helytelen következtetésre jutottak, amelynek beláthatatlan következményeit kénytelenek vagyunk elviselni.

A globalizáció gazdasági hatása Magyarországot is kedvezően érintette. A megbízható adósként számon tartott, stabil politikai helyzetben lévő Magyarországot, a szabadon áramló tőke számára kívánatos célországgá tette az elmúlt évtizedekben. Így Magyarország területi nagyságához, gazdasági erejéhez viszonyítva nagyobb mérvű 24-32 Mrd \$ beáramlásához jutott, lényegesen többhöz, mint bármely más kelet-európai ország. [3]

A magyar ipar beszállítóként fejlődhetett. Az ide települt multinacionális vállalatok biztos piacot jelentettek a beszállító, alvállalkozó magyar vállalatoknak. A gépipari export növekedése a külkereskedelem mérlegét, míg a beáramló tőke a fizetési mérleget segítette egyensúlyban tartani.

Ezen pozitívumok mellett azonban tudomásul kellett vennünk, hogy a bank és biztosítási rendszer zömében külföldi tulajdonba került. [4]

A kedvező feltételek lassan elfogytak. A vám és adókedvezmények ideje lejárt, új versenytársak is megjelentek a régióban. Az euró feltételrendszereit nem teljesítettük, keleti előnyünk fokozatosan csökkent. Időközben a nemzetközi gazdasági környezet gyökeresen megváltozott. Az új évszázad első éveiben világméretű gazdasági esésnek lehetünk tanúi.

A magyar politikai vezetők első nagy tévedése az volt, hogy lebecsülte a kereskedelmi és fizetési mérleg hiányának fontosságát. A tőkemozgások kezdetben pozitív hatást gyakoroltak a magyar gazdaságba, de az elmúlt év végén megnövekedett az igény az euróra és ez árfolyamának túlzott megerősödéséhez vezetett. Így az erős árfolyam külkereskedelmi és fizetési mérleg deficitet okozott. Ezt a deficitet eddig külföld megfinanszírozta, de ez a közeljövőben nehézségekbe fog ütközni, figyelembe véve a jelenlegi európai helyzetet. [5]

Magyarországnak tehát magának kell gondoskodnia fizetési mérlegének csökkentéséről. Első lépésként az MNB megtette a szükséges intézkedéseket, de a várakozásokkal ellentétben a helyzet javulása nem valósult meg. Így a magyar kormány kénytelen lesz további drasztikus eszközökhöz folyamodni, mert az IMF, Világbank, WTO és az új uniós pénzügyi felügyelet játékszabályai igencsak kemények. Nehezen képzelhető el, hogy a társadalom perifériáinak csoportjai ellenlépések nélkül eltűrjék ezeket az egyoldalú intézkedéseket.

A második tévedés a költségvetéssel kapcsolatos. Ha a költségvetés utolsó éveinek trendjét egyszerűen számítási sorként a következő évekre előrevetítjük, akkor a költségvetésnek ez idő alatt több millió forint aktívumot kellene produkálnia. Defláció esetén ez szinte kizárt.

Az állami költségvetés valós deficitje nem a magyar számviteli szabályok szerint számolt. Abban az esetben, ha a SA 95 alapján számoljuk a Magyar Fejlesztési Bank néhány apró milliárdját, amit elköltögettünk az elmúlt időszakban, meg az APV Rt. kifizetéseit, meg minden egyebet, akkor a magyar államháztartás teljes deficitje mintegy 6% ponttal magasabb értéket mutat. A Gazdaságkutató Rt. 2009 januárban úgy fogalmazott a negyedéves előrejelzésében, hogy megítélésük szerint a politika átvette a hatalmat a gazdasági racionalitás felett Magyarországon és ez nagyon veszélyes tendencia.

A fő problémát az jelenti, hogy az Európai Unió sohasem került ilyen nehéz helyzetbe. Az Európai Bizottság (EB) megbízásából készült jelentés (2009. március 1.) Jacquesde Larosiere vezette szakértői csoport által készített dokumentum 66 ajánlása közül kiemeli azt a pénzügyi kockázatot, amit a határokon átívelő bankrendszer szervezeti felügyelete okozhat. Az Európai Központi Bank égisze alatt vagy létre tudják hozni a nemzetek feletti intézményi rendszert, vagy komoly árfolyamvesztést fog elszenvedni az euró más valutákkal szemben. A három ipari térség – USA, Japán, Európai Unió – pénzügyi harca meglepetéseket tartogathat számunkra. [6]

Hogyan tovább Magyarország 2010-ben?

Ami határozottan körvonalazódik, hogy Magyarországon nem lesz „villámeuró”. Ez a gyakorlat alakulhat ki, még akkor is, ha az unió ragaszkodik alapelveihez, a szolidaritás eszméjéhez, az egységes piac szelleméhez.

A jelenlegi követelmény: protekcionizmus. [7] Sok gazdasági elemző egyenesen súlyos intézményi válságról beszél. Előtérbe került a nyugat-európai és kelet-európai bankok viszonya. A nyugat-európai vezető pénzintézetek azzal a feltétellel jutottak állami támogatáshoz (az adott ország adófizetőinek pénzéhez), hogy visszafogják kelet-európai tevékenységüket.

A kelet-európai „leányok” nagyon érzik a hitelválságot, mert várják, hogy legalább az Európai Központi Bank terjessze ki műveleteit az euró zónán kívüli uniós államokra.

Gyurcsány Ferenc (Orbán Viktor) ennél tovább ment, minthogy 180 milliárd eurós alap létrehozását szorgalmazta az EU csúcs ülésén és felvetette az euró bevezetésének rövidített időszakát.

Az uniót külső bírálatként a Világbank, a londoni EBRO és az Európai Beruházási Bank (EB) több milliárdos eurós kelet-európai csomagja irritálja.

Az EU csúcs: maga az unió a megoldás Kelet Európának. Nincs két blokk az unióban, így kelet- nyugati átjáróra nincs szükség.

S ezt jól érzékeltették a magyar vezetőkkel: az euró bevezetésének feltételét nem változtatják meg.

Sem protekcionizmus, sem megosztottság nem gyötri az uniót, az állam és a kormányfők hitet tettek az EU szabályainak betartása mellett. Persze az EU szükség esetén támogatja kelet és közép európai tagországait, de eseti, országonkénti alapon, mert minden egyes tagállam helyzete különböző. Barroso szerint már négy ország átvette az eurót, vagyis a feltételek teljesíthetők. A szabályrendszer nem lesz átírva, azaz az euró zóna tagok, úgy látszik, ragaszkodnak ahhoz, hogy Magyarország is menjen végig ugyanazon az úton, mint elődeik.

Magyarország számára mód van:

- Változatlanul arra, hogy bevezesse az eurót.

Ehhez szükség van arra, hogy az EU 31 fejezetből álló feltételrendszerét teljesítsük. Külpolitikai téren rendezni kell a vitáinkat a szomszédos országokkal, az ott élő magyar kisebbséggel kapcsolatosan.

- Rendezni kell a kormány és ellenzék közötti vitákat a parlamenti demokrácia szabályai szerint.

- Gazdaságpolitikában lényeges változásokra van szükség.

Magyarország számára nincs más lehetőség, ha el akarja kerülni az államcsőd állapotát, mint az, hogy kidolgozza az új helyzetnek megfelelő gazdaságpolitikát, amely az eddigi restriktív, monetarista politika helyett növekedés orientált, expanzív gazdaságpolitikát alkalmaz.

Ennek a gazdaságpolitikának ki kell használnia a komparatív előnyöket, amelyekkel hazánk rendelkezik:

1. Szerencsés gazdaságföldrajzi helyzetünk
2. Világviszonylatban értékes termál és gyógyvíz kincsünk
3. Mezőgazdaság, termőföld készlet
4. Tradicionálisan sikeres ipari ágazatok, pl.: gyógyszeripar, a közlekedési eszközök gyártása, informatika, elsősorban a software, stb.
5. Speciális magyar feltalálások felkarolása „Rubik kocka”
6. Multinacionális cégek kivonulása esetén fel kell készülnünk tevékenységük átvételére
7. E tevékenységnek országosan szervezeti formát kell biztosítani a Regionális Fejlesztési Társaságok keretein belül, amelyek képesek szaktudással és finanszírozással ellátni a kis és középvállalatokat.

Az üzleti vállalkozások, iparvállalatok alapításához, fejlesztéséhez idegenforgalom, szállodai kapacitások bővítéséhez, új tanulmányok kifejlesztéséhez szükséges ügynevezett kockázati tőke bevonása a Magyarországon letelepült, részben külföldi tulajdonban lévő kereskedelmi bankok lennének alkalmasak.

Meg vagyok arról győződve, hogy érdemes, megvalósítható projektek finanszírozása (F.D.I- Foreign Direct Investment), a külföldi tőke szükséges mértékben és kedvező feltételek mellett rendelkezésre fog állni.

Következtetések

Az Európai Unió jelenleg nem képes átvenni a világgazdaság húzóágazatainak működtetését. 2010-ben egy, a világgazdaság egészét átfogó, globális recesszió réme is joggal merülhet fel.

Az export teljesítménytől erősen függő magyar gazdaság számára különösen elgondolkodtató a mai helyzet. Ebből a szempontból tehát, a világgazdasági dekonjunktúra helyzetéből kiindulva aligha lehetett volna rosszabb időpontot találni a forint árfolyamsávjának drasztikus kiszélesítésére. [8]

Sajnálatos módon a MNB monetáris politikájában ma sem tapasztalható az, hogy védené a hazai tulajdonú cégeket, hiszen a külföldi cégek ugyan forintban könyvelnek, de devizában számolnak.

Ennek most különösen nagy veszélye azért van, mert az EU-hoz tartozó országok által megkötött Maastrichti egyezmény éppen a költségvetési kiadások csökkentését és a megtakarítások növelését tűzte ki célul. Ez a GNP csökkenését eredményezi és politikai hatása igen súlyos lehet, mivel Magyarországon az életszínvonal csökkenésének nincs tartaléka. Nem lehet prioritása az infláció csökkenésének, mert az a politika, a gazdasági fejlődésünk lemaradásához vezet.

Magyarország adósságszolgálat a 30%-os veszélyzónát elérte. Devizatartalékaink a 4 hónapi importnagyságot sem fedezik. A devizában fennálló államadósságunk a Maastrichti egyezmény GNP 60%-a körül mozog.

Csökkent az érdeklődés a közép és hosszúlejáratú magyar kibocsátású kincstárjegyek, kötvények iránt, amellyel az adósságállomány lejáratú összetételét javíthatnánk.

Az OTP hitelállományán belül a kelet európai régióban az úgynevezett kétes vagy befagyott kintlévőségének összege kritikus értéket ért el.

Ezek a rendkívül kedvezőtlen adatok arra vezethetők vissza, hogy a vállalkozások túl vannak adóztatva, ezért nem jut pénzünk befektetésekre, modernizálásra, felújításra. A lakossági fogyasztás pedig az 1980-as színvonalra lett leszorítva.

Összegzés

Jelen dolgozatomban azt próbáltam érzékeltetni, hogy egy valuta övezet (Optimum Currency Area, röviden OCA) elméletének irodalma alapján a kelet- közép európai új EU tagországok és Magyarország EMU csatlakozásának kilátásai megfelelnek az elméletben foglalt kritériumoknak: [9]

- Külkereskedelmük kellően integrált
- Üzleti ciklusaik nagymértékben korrelálnak az euró zóna ciklusaival
- Gazdasági szerkezetük is egyre hasonlóbba válik
- Költségvetési politikájukat pedig hatékonyan szabályozzák, a Maastrichti konvergencia követelmények, illetve a stabilitási és növekedési egyezmény.

Ugyanakkor, mint cikkemben is érzékeltettem, a reálfolyamatok / reál konvergencia / szintje és sebessége felülírhatja a monetáris integráció sikerét, euró bevezethetőségét. [10]

Több kérdés felvetődik napjaink válsághelyzetében. Legfontosabb ezek közül az a kérdés, hogy a globális pénzügyi piacok, zónák átalakulásából fakadó kockázatok és szabályozási feladatainak /kihívásainak/ tükrében, érdemes-e az Európai Unió költségvetésének átalakítása során a deviza tranzakciókra kivetett úgynevezett Tobin adóra alapozni a költségvetési bevételeket.

A válasz határozottan NEM. Az IGEN közgazdasági és politikai szempontból is kalandorság.

Az euró övezethez való csatlakozás jogszabályi, politikai kritériumait pedig a maastrichti szerződésből olvashatóak ki.

A maastrichti kritériumoknak és az optimális valutaövezeti kritériumoknak csak közvetett kapcsolódásai vannak, aminek fő oka, hogy könnyen mérhető, a politikusok és a széles közvélemény számára is érthető kritériumokat kellett jogfeltételként megszabni. [11]

Az államháztartási deficitre és államadóságra, az inflációra, a kamatlábra és devizaárfolyamokra vonatkozó kritériumok teljesítése reményt adhat arra, hogy Magyarország képes legyen a monetáris unión belül sikeresen működni és egyben az optimális valutaövezet kritériumainak is megfelelni. [12]

Fontos megjegyezni, hogy Magyarország az euró készpénzt és számlapénzt egyidejűleg szándékozik bevezetni. Az euró készpénz már évek óta forgalomba van, a számlapénz bevezetése pedig valamelyik januári váltással megoldható, így a számviteli, adózási kötelezettségek teljesítése és feldolgozása is megoldható.

Természetesen a forint bevonását, a kettős készpénzforgalmazást a hatályos jogszabályok szerint kell majd megoldani. Ennek megfelelően az euró bevezetése során az 1103/97 EK rendelet által meghatározott jogfolytonosság lesz vagy lehet a kötelező alapelv. Ez azt jelenti, hogy a visszavonhatatlanul rögzített átváltási árfolyamon átszámított euró összegeket kell a forintért kifizetni.

Felhasznált irodalom

- [1] Palócz Éva: A magyar valuta piaci krízis háttere Az „Elemző” 4. évfolyam /3-4. szám 2008
- [2] Bokros Lajos: „A fiskális politika makrogazdasági összefüggései” című előadása Corvinus Egyetem 2009. 02. 16
- [3] Győri Gábor: Kelet-közép Európa a populizmus fogságában Az „elemző” 2009. 1 sz.
- [4] Heim Péter: Hitelválság, gazdasági válság Kelet-közép Európában. Külügyi Szemle 4 sz. 2009
- [5] Darvas Zsolt- Szopáry György: Az új EU tagországok megfelelése az optimális valutaövezet kritériumainak. Külgazdaság LII. Évf. 11-12. 2008
- [6] Nagy Gyula: Globális pénzügyi piacok: Virtuális befektetési világ valóságos kockázattal. Külgazdaság LII. Évf. 11. 2008
- [7] Strumpf István: A „szuperkapitalizmus” válsága avagy erős állam és társadalmi kiegyezés Közigazgatási Szemle 2008.4 sz.
- [8] Nyíri Iván: Arany- aranyár- valutatartalékok. Külgazdaság 2008.03
- [9] Blahó András, Palánkai Tibor: Integrációs rendszerek a világgazdaságban. Jegyzet KJK 1989
- [10] Pálosi - Németh Balázs: A feltörekvő országok tőkepiaci és a pénzügyi globalizációban. Akadémia kiadó 2008
- [11] Berend T. Iván: Magyarország a közép és kelet európai átalakulásban, 1989-2008. Corvinus Egyetem 2008
- [12] Nagy Sándor Gyula: Az Európai Unió regionális politikájának háttere és működése. Corvinus Egyetem 2007